

ЗА НЯКОИ ВАРИАНТИ НА ПАРАЛИНГВИСТИЧНИТЕ ЕТИКЕТНИ КИНЕМИ В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

В последните години у нас оправдано се засилва интересът към културата на устното речево общуване, в сферата на която въпросите на българския етикет заемат важно място. Неговите реални очертания се търсят в онези действия, *вербални и невербални*, които служат за установяване, поддържане и преустановяване на речевия контакт при междуличностното общуване на българина.

1.0. За всички проявяващи се в неезикова форма, но съпровождащи (и в известен смисъл зависещи от) вербалните невербални действия в речевото общуване е приет терминът *паралингвистични средства*.

Терминът обобщава всички невербални "средства-сегменти", с които се занимава особен клон от лингвистиката – т. нар. паралингвистика (Виденев 1982, с. 27). Наред с вербалните средства като основна етикетна подсистема, етикетните невербални средства участват пълноценно в речевото общуване. Те изграждат вторична функционална система от кинетични и фонационни по природа паралингвистични средства, които съпътстват (допълват, уточняват, повтарят пластично) или компенсират (заместват) лингвистичните средства (Стефанова 1994 (А), с. 568–583).

1.1. **Обект** на нашето изследване са отново (Вж. Стефанова 1994 (Б), с. 142–152) двигателните паралингвистични средства с етикетна функция, а **целта** е да се открият и посочат някои от вариантите на паралингвистичните етикетни кинемии в българското

етикетно общуване днес. Речевият материал, върху който се правят наблюденията, е изцяло ексцерпиран от устна книжовно-разговорна българска реч.

Работата с конкретния речев материал налага предварителното уточняване на някои понятия, въведени като основни в изследването:

♦ За обобщено предаване на сегментните единици с двигателен характер е приет терминът **к и н е м а**, а тъй като в случая се имат предвид двигателните паралингвистични единици с етикетна функция, в работата се говори за **паралингвистични етикетни кинем**, т. е. ПЕК.

♦ При представянето на ПЕК се отделя подчертано внимание на фактора **с и т у а ц и я**, или т. нар. в работата **ситуационен комплекс**. За ситуационния комплекс се приема, че е “съвкупност от реални отношения на условията във времето, пространството и предметното обкръжение, служещи като своеобразен тематичен индекс на цялата комуникация” (Колшански 1974, с. 59).

♦ Втори съществен фактор за избора на паралингвистичната етикетна кинема е **с у б е к т ъ т**, който обаче се проявява на фона на ситуационния комплекс.

♦ Субектът не само дава информация за субстанционната природа на кинемата, но и за **стилната сфера**, наречена в работата **ситуационна тоналност**, която включва следните видове тоналности: висока, неутрално-официална, неутрално-битова и фамилиарна.

Във връзка с предлаганото проучване е нужно да се направят и следните уговорки:

- първо, че се работи само с паралингвистичните етикетни кинем *с жестова ситуационна природа*;

- второ, че се търси тяхната вариантност само в три от дванайсетте тематични етикетни подсистеми (Стефанова 1997, с. 10), а именно – *за привличане на внимание и обръщение, за прощаване (раздяла) и за пожелание*.

При записването на приведените като типични примери диалогови етикетни единства от книжовно-разговорната реч са използвани следните символи:

1) **К-А** и **К-Б** – за записване на първи и втори комуникант.

2) Поредицата от шест графема **ж** (т. е. буквеното съчетание **жжжжжжжж**) служи за означаване на *жестова паралингвистична етикетна кинема*. Буквеното означение се записва на точно определеното място, съответстващо на мястото на поява на съответната ПЕК, която е описана предварително вербално.

3) Означенията с арабските цифри 1, 2, 3, ... 8 като символи към всяка ПЕК следва да се смятат като начин за отбелязване на съответните **варианти № 1, 2, 3, ... 8**.

2.0. Паралингвистичните етикетни средства са двойствени по своята природа, т. е. те са не само част от преживяванията и чувства на комуникантите, но до голяма степен са и техен традиционен (или национален) външен израз. Откъм генезис паралингвистичните кинемии (*етикетни и неетикетни*) са резултат от влиянието на придобитите, установени и заучени начини за изразяване на скрити мисли, намерения и чувства на основата на родово обусловени схеми, които съответстват както на определени чувства, така и на специфични, характерни за отделните индивиди начини за тяхното изразяване.

Етикетните паралингвистични кинемии са най-вече резултат от приетата за дадената националност на определения етап от нейното развитие "емисирана конвенционалност" (Стефанова 1994 (В), с. 99).

Следователно националният паралингвистичен етикетен език се формира под въздействието на фактори със социално-психологическа природа.

Независимо от причините, външни или вътрешни, пораждащи в дадена ситуация на общуване появата на *жестовите етикетни кинемии*, факторът за функционалното им декодиране винаги ще бъде общата аперцепционна база при националното речево общуване, обуславяща необходимостта от търсене и позволяваща обособяването на критерии за систематизиране на тези жестове.

2.1. Като единици на паралингвистичната етикетна система жестовите кинемии имат точно определена семантика и при тях могат да се открият семантичните взаимоотношения: *на омонимия; на синонимия; на вариативност* и др. Например:

1. От регистрираните в изследването етикетни жестове, *омоними* са следните: **м а х а м с р ъ к а**, която кинема е с различна

семаантика при употребата си в различните етикетни ситуации за поздрав, за сбогуване (раздяла), за привличане на внимание и др.; по-далеко, която може да се срещне с различна семантична натовареност в тематичните групи за запознаване, за благодарност, за поздрав, за сбогуване и др.

При омонимните паралингвистични етикетни кинемии словесното описание само посочва жеста, а значението му се изяснява, уточнява от неговата конкретна ситуативна употреба, която го натоварва с определената семантична значимост.

2. *Синонимно гнездо* образуват всички паралингвистични етикетни жестове в рамките на една тематична ситуация. При реализацията на тези жестови кинемии участват различни части на тялото, което ги прави тематични етикетни синоними. Например: за синонимия на жестови етикетни кинемии може да се говори в тематичната етикетна ситуация на поздрав. Синонимията се наблюдава при следните регистрирани от изследването кинемии: кимане с глава; прегръдка; ръкуване; махане с ръка; сваляне на шапка и т.н.

3.0. Приемаме, че варианти (от лат. *variabilis* = променлив) на паралингвистичните единици има тогава, когато е "налице едно и също значение на съответното паралингвистично средство и една и съща субстанционна природа, но с леки промени при реализацията" (Ничева 1987, с. 316).

В изследването се приема, че вариативните паралингвистични етикетни жестове са паралелно съществуващи в системата на етикета, т. е. в конкретната тематична етикетна ситуация, и са тъждествени по значение. *Изследването разглежда вариантността само като вариантност на жестовите форми за едно значение, т. е. като формална вариантност.*

За нуждите на всяка една от дванадесетте тематични етикетни подсистеми са актуални различен брой паралингвистични жестови кинемии със статут на варианти за етикетния нормативен комплекс на българското речево общуване. Доколкото етикетните жестови кинемии сами по себе си са променливи структури откъм индивидуална реализация, то и посочваните от нас варианти се извеждат на базата на обективни количествени данни, които обобщават всички отчетени при наблюдението интерпретационни характеристики.

Като отделна нормативна форма всеки паралингвистичен вариант е възможен само в даден ситуационен комплекс, в определена тоналност. Подборът и изборът на паралингвистичен вариант на етикетна кинема става въз основа на спецификата на ситуацията на речево общуване и на етикетната компетентност на общуващите.

3.1. Между вариантите на жестовите паралингвистични етикетни знаци има не само видими различия в начина на тяхното кинетично реализиране, но и семантична, и функционално-стилистична маркираност. Можем да се убедим в това, ако проследим следните три вариантни жестови кинемати във функционален план:

- ПЕК (1) = “свита в лакът ръка с вдигнат показалец”;
- ПЕК (2) = “свита в лакът ръка с вдигнат показалец и среден пръст”;
- ПЕК (3) = “свита в лакът ръка с допрени палец и среден пръст, които се разминават със специфична фонация, определяна като щракане”.

Между трите паралингвистични етикетни жестови варианта съществува отношение на тонална маркираност и немаркираност. Всеки един от тези варианти е основан за дадена ситуационна тоналност, което го прави маркиран вариант за тази тоналност. Например в дадения случай ПЕК (1) е за висока ситуационна тоналност, ПЕК (2) – за неутрално-официална и ПЕК (3) – за неутрално-битова ситуационна тоналност.

Като варианти на маркираните за дадена ситуационна тоналност, немаркираните жестови варианти се използват в другите тоналности. Като цяло етикетната норма е тази, която регламентира този процес на функционална вариативност (променливост) на съществуващите в българския етикет паралингвистични варианти. Виж и сравни например: ситуационните комплекси, диалогичните етикетни единства и фреквентността на употреба на посочените три варианта на паралингвистичните етикетни кинемати:

- ПЕК (1) – Ситуационен комплекс: Разговор около кръглата маса по проблемите на обучението във ВУЗ с преподаватели от висши училища в страната (в рамките на традиционната педагогическа конференция по тези въпроси в Пловдив). Един от участващите преподаватели (К-А), около 50-годишен, подава невербален

знак за участие по обсъждания проблем. Думата му дава преподавател на около 35–40 години (К-Б).

Диалогично етикетно единство:

(К-А) жжжжжжжж = ПЕК (1).

(К-Б): Нека чуем мнението на колегите от Благоевград. Има думата техният представител...

Фреквентност: 20 регистрирани случая в устната книжовно-разговорна реч, в които кинема има аналогична ситуативна употреба.

• ПЕК (2) – Ситуационен комплекс: Събрание на преподаватели и студенти от Педагогическия факултет на Шуменския университет за обсъждане на проблеми, свързани с предстояща изпитна сесия. Преобладава студентската аудитория. (К-А) е студент на около 20 години, който иска настоятелно и нетърпеливо думата, а (К-Б) е негов колега, на около 25 години, председателства събранието.

Диалогично етикетно единство:

(К-А): жжжжжжжж = ПЕК (2).

(К-Б): Моля за тишина. Давам думата на колегата от първи курс...

Фреквентност: 15 регистрирани случая на употреба на тази паралингвистична етикетна кинема, като в два от тях жестът се дублира с вербалния израз: "Искам думата".

• ПЕК (3) – Ситуационен комплекс: Кафе-аперитив. Младежка компания от трима души на около 25 години, работници, вероятно колеги. (К-А), видимо пийнал повечко, "защото е с повод" и черпи останалите, се опитва да привлече вниманието на сервитьорката (К-Б), която вероятно е на неговата възраст.

Диалогично етикетно единство:

(К-А): Докога ще я чакаме тая, бе... жжжжжжжж = ПЕК (3)...

(К-Б): Един момент, моля.

(К-А): Е-е-е, да ти имам момента... час, час стана. Тръгваме. Ало, жжжжжжжж = ПЕК (3)...

Фреквентност: Регистрирани 13 случая на аналогична употреба на тази жестова кинема в устната книжовно-разговорна реч.

3.2. В тематичната ситуация на етикетни средства за *процъпяване* (раздяла) са регистрирани следните три вариантни паралингвис-

тични кинемати с жестова субстанционна природа и приблизителен семантичен еквивалент на "довиждане":

- ПЕК (4) = "вдигната на равнището на главата, с обърната напред длан, дясна ръка, която ритмично се размахва по посока дясно-ляво";

- ПЕК (5) = "вдигната на равнището на главата ръка, с обърната напред длан, която ритмично се поклаща от китката в посока назад-напред";

- ПЕК (6) = "свита в лакът ръка, с обърната напред длан и пръсти, които ритмично се изправят и свиват събраните един до друг".

Четвъртата паралингвистична етикетна кинема е маркирана в неутрално-официална тоналност, петата етикетна кинема – в неутрално-битовата тоналност, а шестата кинема – във фамилиарната тоналност. Срв. например ситуационните комплекси в диалогичните етикетни единства, както и фреквентността на употреба на трите вариантни етикетни кинемати:

- ПЕК (4) – Ситуационен комплекс: Аерогара София. Изпращане на български представител (К-А) за ЕКСПО '90. (К-А) се качва по стълбичката на самолета и се сбогува със своя изпращач (К-Б).

Диалогично етикетно единство:

(К-А): жжжжжжжж = ПЕК (4).

(К-Б): жжжжжжжж = ПЕК (4).

Фреквентност: Десет са регистрираните от изследването случаи на аналогична употреба на кинемата.

- ПЕК (5) – Ситуационен комплекс: Градска автогара. Междуградски автобус се готви да потегли, а до все още отворената врата стои млада жена (К-А) на около 30 години и разговаря с възрастната жена от първата седалка (К-Б) на видима възраст около 70–75 години. Става ясно от разговора, че това са баба и внучка.

Диалогично етикетно единство:

(К-А): Е-е-е, бабо, нали се разбрахме. Няма вече да плачем. На добър ти път и дядо да поздравиш...

(К-Б): Хубаво, баби. Айди... И си ела скоро, чуваш ли...

жжжжжжжж = ПЕК (5).

(К-А): Добре, добре... жжжжжжжж... жжжжжжжж = ПЕК (6).

Фреквентност: Регистрирани в изследването са 28 случая на реализация в устната книжовно-разговорна реч.

• ПЕК (6) – Ситуационен комплекс: Дневно барче. На една маса – компания от двама младежи и две девойки на възраст около 20–22 години. Младеж от друга маса (К-А), на около 25 години, тръгва към изхода, забелязва компанията, поспира и тайничко се сбогува невербално с една от девойките (К-Б) от компанията.

Диалогично етикетно единство:

(К-А): жжжжжжжж = ПЕК (6).

(К-Б): жжжжжжжж = ПЕК (6).

Фреквентност: Паралингвистичната етикетна кинема е регистрирана от нашето изследване в 12 случая на книжовно-разговорна реч.

3.3. При тематичната етикетна ситуация за *пожелание* са регистрирани две вариантни паралингвистични етикетни кинемии с жеста субстанционна природа и с приблизителен семантичен еквивалент на “победа”. Това са следните кинемии:

• ПЕК (7) = “вдигната нагоре и напред ръка с изправени и разтворени показалец и среден пръст, а останалите пръсти свити към дланта”;

• ПЕК (8) = “вдигната нагоре и напред ръка в юмрук, но с изправен палец”.

Тези два вариантни етикетни жеста са с маркираност в неутрално-битовата ситуационна тоналност. Срв. например избраните конкретни ситуационни комплекси и диалогичните етикетни единства, както и регистрираната от изследването фреквентност на тези две кинемии:

• ПЕК (7) – Ситуационен комплекс: Състезание по колоездене за ветерани. Един от зрителите (К-А), около 35–40-годишен, подскача и вика окуражаващо по име един от състезателите. В еуфорията си е настъпил съседа си по място (К-Б). Това е мъж на около 45 години, който мърмори отегчено.

Диалогично етикетно единство:

(К-А): Хайде, хайде, хайде!... Давай, Пепо!... жжжжжжжж = ПЕК (7).

(К-Б): Трай, бе... куко! Строши ми крака.

Фреквентност: 24 регистрирани реализации на кинемата в
твърде различни ситуации на книжовно-разговорна реч.

- ПЕК (8) – Ситуационен комплекс: Пред изпитна зала. Предстои да влезе студентка (К-А) на около 20-22 години. С пожелания за успех я изпраща нейна състудентка и вероятно приятелка (К-Б).

Диалогично етикетно единство:

(К-А): Кате, дръж се, твой ред е... жжжжжжжж = ПЕК (8).

жжжжжжжж = ПЕК (8).

Фреквентност: 9 регистрирани от изследваното случая на употреба в устната книжовно-разговорна реч.

4.0. Направеното проучване (без претенции за изчерпателност на този си етап) на вариантите на някои етикетни жестови създава увереността, че това изследване е перспективно, но изисква задълбочена сериозна изследователска работа.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Виденов, М.** Към българската паралингвистика. // Годишник на СУ, ФСФ, 72, София, 1982, № 1.
2. **Колшански, П. В.** Паралингвистика. Москва, 1974.
3. **Ничева, К.** Наблюдения в областта на българската паралингвистика. // Доклади, СБЕ, София, 1987.
4. **Стефанова, М.** Паралингвистичните етикетни знаци в българското речево общуване днес. Теоретичен модел на българската етикетна кинетика. // Хуманитарно обучение и възпитание. Варна, 1994 (А), т. 4, с. 568–584.
5. **Стефанова, М.** Паралингвистичната етикетна кинетика в българската книжно-разговорна реч. // Проблеми на българската разговорна реч. Велико Търново, 1994, кн. 2, с. 142–152.
6. **Стефанова, М.** За паралингвистичните знаци в българския етикет като система. // Homo balkanicus: знаковост и културна идентичност. София, 1994 (В), с. 99–104.
7. **Стефанова, М.** Познаваме ли българския речев етикет. София, 1997.